

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
філології, теорії та історії
літератури Чорноморського
державного університету
імені Петра Могили*

ВІТАЇСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ХАРАКТЕРІВ У П'ЄСІ «НЕ ЗРОЗУМІЛИ» ДМИТРА МАРКОВИЧА

З давніх-давен позитивне, життєлюбне світовідчуття приваблювало людей, що відлунилося і в мистецтві. І які б проблеми не ставилися митцем слова у творах будь-якого жанру, оптимістичний настрій автора та його героїв був набагато бажанішим, ніж апокаліптичні картини трагедій і труднощів життя людини. У цьому сенсі архетипне «І це мине» дає надію сподіватися на краще, а отже – з більшою вірою і любов'ю ставитися до життя, не піддаватися зневірі й такому гріху, як туга. Отже, любов до життя – це та загальнолюдська категорія, без якої цивілізація не розвивалася б. А істинна інтелігенція – сіль кожної нації, духовний піонер у будь-якій країні – покликана бути актуалізатором вітаїзму. Зауважимо, що інтерес до образу інтелігента в українській літературі посилювався кожного разу, коли йшлося про кореневі зміни у суспільстві. Різноманітні втілення цього образу в українській драматургії кінця XIX – поч. XX ст. вивчали багато дослідників, але п'єсі Д. Марковича «Не зрозуміли» досі не приділялося належної уваги, її герої не розглядалися крізь призму вітаїзму, що зумовлює актуальність теми нашої статті.

Ми ставимо мету довести, що у п'єсі виражено й акцентовано за допомогою прийому вітаїзації віру автора у незнищенність добродійної енергії демократичної інтелігенції.

Щоб усвідомити, яким важким був шлях до читачів і глядачів українських п'єс про інтелігенцію, маємо враховувати факт, який зауважив І. Франко у статті «З останніх десятиліть XIX віку». Відзначаючи потужний струмінь української драматургії цього періоду, він підкреслив: «Цензура не допускала на українську сцену драм, узятих із життя інтелігенції, на тій підставі, що української інтелігенції нема і не сміє бути, – і українська драма мусила зробитися хлопською, сільською, мусила малювати українське село...» [9, с.511]. Тож і не дивно, що наприкінці XIX – поч. XX ст. чимало драматичних творів зображували події на селі. Проблеми села та українського інтелігента з його бажанням допомогти селянинові знаннями не оминають такі драматурги, як І. Карпенко-Карий, Б. Грінченко та Д. Маркович. Перу І.Карпенка-Карого належить п'єса «Понад Дніпром» (1897), в якій прототипом головного героя був організатор кооперативного руху на Херсонщині Микола Васильович Левитський (1859-1936). Він же став і прообразом героя драми «Не зрозуміли» Дмитра Васильовича Марковича (1848-1920). Останній автор так само, як і М. В. Левитський, був учасником і організатором кооперативного руху, про що є у його спогадах «Мої гріхи». О. Засенко конкретизує, що «прообразом відтвореного в п'єсі стала спілка в селі Федвари Олександрійського повіту, якою особисто опікувався М. Левитський» [1, с. 31].

У центрі п'єси «Не зрозуміли» – два доповнюючі один одного образи сільських інтелігентів : молодий агроном, землевласник Олександр Опанасович Богун і вчителька та фельдшерка Олена Іванівна Береза. Письменник не ідеалізує головного героя. Навіть більше: Богун у справах громади та й в особистому житті виявляється слабшим, ніж закохана в нього Береза, яку він сприймає тільки як вірного товариша. Знаменно, що прізвище героя асоціюється зі славним козацьким полковником Іваном Богуном. Так само промовисте і прізвище Олени Іванівни,

адже «Березою» називали ватажка сільського парубоцтва, який організовує розваги молоді під час свят та на вечорницях [2, с. 27].

Богун, піддавшись народолюбним почуттям, свою землю віддає безкоштовно селянам, прагнучи навчити їх обробляти її за агрономічною наукою, створює кооператив, переборюючи недовір'я селян, активізуючи їх на опікування школою. Зокрема, він пропонує таку плату за 1000 десятин: *«За землю мені нічого, а двадцять коп на школу і на сад з шовковицею коло школи»* [5, с. 182]. Оптимізму в його діях по згуртуванню селян додає спершу закоханість у вісімнадцятилітню Оксану – дочку заможного селянина. Його сприйняття Оксани як «чистої душі» певною мірою є таким же помилковим, як і спрощене сприйняття селян як «чистої дошки». Олекса Засенко справедливо підкреслював, що «сам письменник симпатизував ідеям Левитського, але водночас показав їх ілюзорність, неможливість впровадження в життя при «суспільній неписьменності й страшній відсталості селянських мас» [5, с. 32]. А для Богуна *«люди чудові, земля мов казка»*, та й Оксана слухає його оповіді про *«велику ідею братерства»*, супроводжувані поцілунками й освідченнями у коханні. Водночас у рефлексіях героя про свої почуття, про служіння народові, рідному краю є певні сумніви: *«Чи люблю ж її?.. Чи не ідея доводить мене до неї? Чи не гріх занастити її життя? Чи зрозуміє вона мої думки та погляди?.. Вона все зрозуміє, коли не розумом, то серцем чулим жіночим...»* [1, с. 178]. Відповідь на ці питання отримуємо впродовж II-IV дій.

Богун не розуміє ні жіночої, ні селянської психології. Неосвіченість Оксани, її егоїзм, споживацькі погляди в сімейних стосунках не були зауважені засліпленим молодістю коханої героєм. У I дії Олександр охоплений жагою творити добро, бо *«настав уже час віри і діла, праці»*; *«Далі треба йти...»* [5, с. 177-178]. Привабливості його образу надають такі деталі, як згадка, що герой *«кожне свято на пасіці»*, що він проти, аби через підпоювання селян переконувати у правдивій справі: *«За чисте діло – з чистими руками»* [5, с. 179].

Досить екзальтованими виглядають поведінка і слова Богуна, коли він ділиться з Березою думками щодо вдалого початку організації сільськогосподарського кооперативу. Але й тут як активатор оптимістичного стану героя виступає його закоханість; як він каже, *«ще одно щастя»* [5, с. 191]. Якщо порівняти Богуна з його прототипом, то маємо відзначити, що в цім образі Д. Марковичу вдалося втілити деякі характеристики М. Левитського: *«...палкий, схильний до оптимізму, наскрізь щирий і правдомовний...»* [8, с. 275].

Палкість натури, холеричний темперамент героя, а, може, прагнення бути, як і всі селяни, одруженим у свої 25 років, приводять його до сімейного союзу з «нерівною за освітою і запитами». Це стає очевидним уже по перших роках одруження Богуна. Оксана не стала другом і помічником чоловікові у благородній справі, а в усіх його діях, під'южувана такою ж недалекою селянкою Гапкою, бачить хитрість, підступність і зраду. Оксанині інтереси не в'яжуться з бажанням Богуна розширити її світогляд, привчити до читання. Гапці Оксана жаліється, що у свято він *«Чита книжки, щоб я слухала. А то мене силує читати... Читаю, читаю, аж голова болить... Ти, каже, за три роки не вивчилась і читати добре...»* [5, с. 196]. Настанова Гапки «не спускати йому нічого» падає на вже підготовлений ґрунт. Йдеться про відчуття невдалого шлюбу, який мусить завершитися крахом. Гапка роздратовано говорить про свій шлюб з товаришем Богуна Петром: *«Петро у мене вже другий. Я їх добре знаю, вони в мене у печінках сидять»* [5, с. 197].

Устами терплячої, толерантної і люблячої Олени Берези висловлено певність у життєстійкості Богуна, його здатності здолати будь-які випробування: *«...він як дуб сильний. Одна-дві хмари набіжать, і його зразу зломить, і не стане великої душі, світлого розуму»* [1, с. 209-210]. Олена щира прихильниця ідей Олександра. Береза народилася й виросла в сільській сім'ї, проте освіта озброїла її не лише знанням педагогіки і фельдшерської справи, але й позбавила нарочитого пристосування під народні звичаї. Вона і «одягається по-європейськи», і не вважає

за неможливе допомагати дружині Богуна, навіть заступається за неї, коли Олександр, роздратувавшись, зривається криком на Оксану. Водночас Олена скромна дівчина, яка вже давно (5 років) кохає Богуна, не відчуваючи від нього чоловічої уваги. Вагаючись освідчитися йому в коханні першою, мучиться питанням: *«Чого ж він до мене такий ласкавий, прихильний? Може, й він мене любить, та соромиться сказати?»* [5, с. 190]. Те, що ставиться закоханою під сумнів, є очевидним для близького оточення. Зокрема вірний прихильник ідей Богуна Петро бачить, що Олена і Олександр створені один для одного: *«Йй же богу, кращої пари не було б на світі; обидва розумні, вчені, хороші, добрі – нема кращої пари!»* [5, с. 189].

Перше випробування Оленої інтелігентності співпадає з часом, коли вона хоче вже освідчитись Олександрові, але той натомість ділиться радістю – він кохає молоденьку Оксану. Серце Олени не витримало – зомліло, але вона сама не втратила гідності, сказавши засліпленому пристрастю Богуна, що «Оксана – дівчина гарна» [5, с. 192]. Водночас психологізм у розкритті її рефлексій викликає певні сумніви. Так Оленин монолог в усамітненні дещо патетичний і не вкладається в рамці її характеру – наполегливої, ідейної, вірної і толерантної. Хоча б отакі мелодраматичні рядки: *«Плачте очі! Плачте в останній раз! (Пада навколішки), Прощай, мій любий, коханий... брате... брате...»* [5, с. 202]. А ось наступна фраза вочевидь відповідає її амплуа, коли Олена висловлює впевненість, що вона б ситуацію повернула на свій бік, бо, «як лоза гнучка», стерпіла б негаразди в сім'ї. Вітаїзм Олени Берези ґрунтується на її гуманізмі та професійних навичках як педагога, так і медика. Тож на претензії Богуна щодо «попередження» його невдалого вибору супутниці життя ще чотири роки тому Олена тверезо (бо *«чує серцем»*, а *«розум каже друге»*) відповідає, що він *«загубив життя дівчини»* та й її серце не жаліє [5, с. 214]. До речі, Д. Марковичу вдалося ненав'язливо, без дидактики підкреслити релігійність головного героя і Берези. Так, Богун пропонує не могорич у справі запивати, а молебень замовити у церкві. А Олена прохоплюється в монологі фразою: *«Господи! Вірую в тебе, найвищу правду! Тебе молю – благаю: дай сили, дай жити та добро робити моєму коханому!»* [1, с. 210].

Саме Олена допомагає Богуна зрозуміти хибність його «переодягнення в селянина», його вину в одруженні з Оксаною. Про свій авторитет серед селян вона судить тверезо і впевнена в цінності своєї роботи: *«Бо перше – я мужичка, дочка мужика, друге – я й не п'ялась назад. Ви бачите, що я вчителька, фершалка, бабую, а в поле не йду, до мужицтва не вертаюсь. Я робила і роблю інтелігентну, панську роботу... Тому нема і фальші»* [5, с. 213]. Відкривши Богуна очі на його помилки і гріхи, Олена не втаїла своєї любові у відповідь на його запізніле освідчення. Але в неї вже серце до нього «вмерло навіки».

У стані зневіри в успіху кооперативної праці, каяття щодо змарнованого життя Олександр здатен на самогубство. Справа продажу зерна, започаткована із селянами, закінчилася втратою, в якій він не винен, але йому не вірять. Богун робить спроби вітаїзувати себе: *«Треба всього чекати, все перенести і йти, йти. Своєї долі, свого щастя нема, то треба жити ідеєю... Треба йти на боротьбу – і піду. Не вірять мені? Мушу присилувати, щоб вірили...»* [5, с. 216]. Але коли його найближчий побратим Петро повірив у наклеп, що Богун таємно від громади продав пшеницю і гроші собі присвоїв, Олександр не витримує і підвівши підсумок своїм помилкам, хапається за револьвер, бо, як говорив Олені, він *«убив в простих людях віру до культурного чоловіка»*, згубив діло [5, с. 224].

Фінал п'єси не дуже оптимістичний, але Олена переконує Богуна, що треба жити «для рідного краю, для людей», сина його. Апофеозом хвали життя є слова Берези: *«Не смерті треба, а жити й жити. Усякий дурень уміє вмерти наглою смертю. Не вмирати треба, а жити треба! Ми люди культурні, вчені, повинні бути приміром людям простим, приміром наукою, освітою, підняти їх треба вгору, а не до них спускатися!.. Жити, жити...»* [5, с. 225]. Але, зрозумівши до кінця свої гріхи перед селянами, дружиною і Оленою, Богун доходить ви-

сновку, що йому не місце серед селян, які не зрозуміли, чого він хоче. Та й він не знав селян. І хоча такий стан героя наголошує ілюзорність ідей «батька української кооперації» М. Левитського, але оптимізму додає тверда віра в силу життя Олени Берези.

Ремарка подає відкритий кінець твору: *«Богун поник головою, осунувся, руки висять уздовж тіла; Береза за Богуном, твердо упершись рукою об стіл, високо піднявши голову, сміло дивиться вперед»* [1, с. 226]. На нашу думку, рупором ідеї вітаїзму є перш за все є учителька і фельдшерка Олена Береза. Власне, їй у більшій мірі, ніж Богуну, притаманні риси, на які вказував у Левитському І. Франко : «...наскрізь пройнятий потребою скромної праці інтелігенції серед народу» [8, с. 275].

Як уже згадувалося, Левитський послужив прообразом і для драми І.Карпенка-Карого «Понад Дніпром», що побачила світ у «Киевской старине» 1899 року. Головний герой п'єси Мирон Серпокрил, скінчивши вищу школу хліборобства, приїздить у село, громада якого свого часу спрямувала його на навчання. На відміну від Богуна, Серпокрил усі свої сили віддає роботі на громаду, не роблячи собі ніяких поступок, і надривається на цій ниві – вмирає від сухот. А от кохана Мирона – сільська дівчина Марія, якій вмираючий герой передає свою ідею «жити в согласії, учитися спілки», – слабший образ за Олену Березу [84, с.155]. Водночас «Над Дніпром» – оптимістична п'єса, бо герой гине, але справа його буде жити. І якщо порівняти п'єси М. Марковича і І. Карпенка-Карого, то очевидно, що найпотужніший вітаїстичний струмінь іде від героїні твору першого автора. Тут, можливо, відіграє роль вплив феміністичного руху, активізація якого припала саме на часи написання п'єси «Не зрозуміли». Власне, саме в цей час в літературі і громадському житті України працюють Н. Кобринська, Олена Пчілка, У. Кравченко, Леся Українка, Дніпрова Чайка, Л. Старицька-Черняхівська та О. Кобилянська. Тому-то й Олена Береза втілює в собі сильні риси цього жіноцтва, які виявляються в громадській активності, освітніх пріоритетах та щирій вірі у перемогу цивілізованих, європейських шляхів українського селянства.

Порушена нами проблема вимагає подальшого дослідження у багатьох аспектах, особливо у зв'язку з утвердженням в українській літературі ідей фемінізму.

Література:

1. Бажинов І.Д. Левитський Микола Васильович / І.Д. Бажинов // Українська літературна енциклопедія: у 5 т. – К. : Українська енциклопедія ім. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 144.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – С. 27.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – С. 512-513.
4. Карпенко-Карий І. (І. К. Тобілевич). Твори: в 3 т. / Карпенко-Карий І. (І. К. Тобілевич). – К. : Дніпро, 1985. – Т. 3. – 351 с.
5. Маркович Д.В. По степах та хуторах : Оповідання. Драма. Спогади / упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О. Є. Засенко / Д.В. Маркович. – К. : Дніпро, 1991. – 541 с.
6. Немченко І. Вистежуючи іскру добра / І. Немченко // Слово і час. – 1993. – № 11. – С. 17-21.
7. Немченко Г. П'єса Дмитра Марковича «Не зрозуміли» в контексті розвитку української драматургії / Г. Немченко // Південний архів. – 1994. – № 3. – С. 53-59.
8. Спільна Т. Про вину через непорозуміння (нотатки до образу інтелігента) / Т. Спільна // Константи : альманах соціальних досліджень. – 1997. – № 2(8). – С. 42-43.
9. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. творів: у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194-470.
10. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Збір.творів: у 50 т. / І.Франко.– К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471-529.
11. Франко І. А. Фарясов. Народники и марксисты. – С. Петербург, 1899 // Збір. творів: у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 45. – С. 272-275.

Анотація

**I. БЕРЕЗА. ВИТАЇСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ХАРАКТЕРІВ
У П'ЄСІ «НЕ ЗРОЗУМІЛИ» ДМИТРА МАРКОВИЧА**

Стаття акцентує пріоритетні проблеми сільської інтелігенції на стику ХІХ – ХХ століть в українській драматургії. Аналізується вітаїстичний компонент у характерах героїв п'єси «Не зрозуміли» Д. Марковича. Надана увага прототипові головного героя та спільній проблематиці названої п'єси та драми «Над Дніпром» І. Карпенка-Карого. Зроблено припущення щодо ролі фемінізму у творенні образу головної героїні.

Ключові слова: сільська інтелігенція, драматургія, фемінізм.

Аннотация

**И. БЕРЕЗА. ВИТАИСТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ХАРАКТЕРОВ
В ПЬЕСЕ «НЕ ПОНЯЛИ» ДМИТРА МАРКОВИЧА**

Статья акцентирует приоритетные проблемы сельской интеллигенции на стыке ХІХ – ХХ веков в украинской драматургии. Анализируется витаистический компонент в характерах героев пьесы «Не поняли» Д. Марковича. Уделено внимание прототипу главного героя и общей проблематике названной пьесы и драмы «Над Днепром» И. Карпенко-Карого. Сделано предположение о роли феминизма в создании образа главной героини.

Ключевые слова: сельская интеллигенция, драматургия, феминизм.

Summary

**I. BEREZA. VITAISTIC COMPONENT OF THE CHARACTERS
IN THE PLAY «DID NOT UNDERSTAND» BY DMYTRO MARKOVYCH**

The article emphasizes the priority problems of the rural intellectuals at the turn of the ХІХ–ХХ centuries in the Ukrainian drama. The vitaistic component of the characters in the play «Did not understand» by D. Markovych is analyzed. The attention is given to the prototype of the protagonist and the joint range of problems in the abovementioned play and the drama «Over the Dnieper» by I. Karpenko-Kary. An assumption about the role of feminism in the creation of the image of the main heroine is made.

Key words: rural intellectuals, drama, feminism.